

Ж. БАЛАСАГЫН атындагы КЫРГЫЗ УЛУТТУК УНИВЕРСИТЕТИ

**Б.Н. ЕЛЬЦИН атындагы КЫРГЫЗ–РОССИЯ СЛАВЯН
УНИВЕРСИТЕТИ**

Д 08.20.622 диссертациялык кеңеши

Кол жазма укугунда
УДК: 336.02+339.923(575.2)(043.3)

Иманбекова Чынара Орунбековна

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН ЕАЭБ ИШ ШАРТТАРЫНДА
САЛЫК СИСТЕМАСЫН ӨНҮКТҮРҮҮ ЖАНА ШАЙКЕШ КЕЛТИРҮҮ**

08.00.10 – финансы, акча жүгүртүү жана насыя

Экономика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын
изденип алуу үчүн жазылган диссертациянын авторефераты

Бишкек – 2022

Иш Н.Исанов атындагы Кыргыз мамлекеттик курулуш, транспорт жана архитектура университетинин бухгалтердик эсеп жана аудит кафедрасында аткарылды

- Илимий жетекчи:** **Шербекова Анарбубу Аманкуловна,**
экономика илимдеринин доктору, профессор,
Исанов атындагы Кыргыз мамлекеттик курулуш,
транспорт жана архитектура университети,
бухгалтердик эсеп жана аудит кафедрасынын
башчысы
- Расмий оппонеттер** **Тюлюндиева Назира Манатовна,**
экономика илимдеринин доктору, улук илимий
кызматкер, Кыргызстандын билим берүүнү
өнүктүрүү ассоциациясы, башкармалыктын
мүчөсү
Мырзахматова Жылдыз Бахтияровна,
экономика илимдеринин кандидаты,
Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук
университети, банк иши жана салык салуу кафедрасы,
доцент
- Жетектөөчү мекеме:** Эл аралык башкаруу, укук, каржы жана бизнес
академиясы, бухгалтердик учет жана финансы
кафедрасы, дареги: 720001, Кыргыз
Республикасы, Бишкек ш., Беларус көч., ба

Коргоо 2022-жылдын 19 майда саат 12.00дө Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин жана Б. Н. Ельцин атындагы Кыргыз-Россия Славян университетинин алдындагы экономика илимдеринин доктору (кандидаты) окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн диссертацияларды коргоо боюнча Д. 08.20.622 диссертациялык кеңештин жыйынында 720033, Кыргыз Республикасы, Бишкек ш., Жибек Жолу пр. 394 дареги боюнча өтөт.

Диссертацияны коргоону онлайн көрсөтүүнүн жеке коду:
<https://vc.vak.kg/b/d08-vqw-pjg-qie>

Диссертация менен Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин (720033, Бишкек ш., Жибек Жолу пр., 394) жана Б.Н. Ельцин атындагы Кыргыз-Россия Славян университетинин (720000, Бишкек ш., Киев көч. 44) китепканаларынан, ошондой эле ДК <http://dissoветеcon.knu.kg> сайтынан таанышууга болот.

Автореферат 2022-жылдын 14 апрелинде таркатылды.

Диссертациялык кеңештин
окумуштуу катчысы,
экономика илимдеринин доктору, доцент

Есеналиева Б.Б.

ИШТИН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Диссертациянын темасынын актуалдуулугу. Азыркы заманда мамлекеттер аралык экономикалык өз ара аракеттенүүлөр жана кызматташуулар процессин өнүктүрүү экономикалык бирликтерди түзүүнү шарттайт. Мамлекеттер аралык экономикалык бирикмелерди түзүү дайыма бир нече базалык милдеттерди камтыйт: төрт интеграциялык эркиндиктин (товарлардын, кызматтардын, капиталдык, жумушчу күчтөрдүн) эркин кыймылын камсыз кылуу, интеграциялык бирикмелердин алкагында өз ишин жүргүзгөн бардык экономикалык субъекттер үчүн бирдей атаандаштык шарттарын түзүү, ошондой эле улуттук консолидацияланган бюджеттердин кирешелерин көбөйтүү. Бул постулат ЕАЭБ мүчө мамлекеттердин салык системасын шайкеш келтирүүнү биринчи планга алып чыгат, анткени акыркысы жогоруда белгиленген милдеттерди ишке ашырууга олуттуу таасир көрсөтөт.

Бул милдеттерди чечүүдө евразиялык интеграцияланган бирикмелерди түзүү шарттарында Кыргыз Республикасынын салык системасын өнүктүрүүнү жана буга байланыштуу салыктык шайкеш келтирүүнү, учурдагы абалды талдоону, көйгөйлөрдү жана акыркыларды чечүү жолдорун, ошондой эле ЕАЭБ мүчө мамлекеттеринин макулдашылган салык саясатын түзүүнүн келечектерин теориялык жана практикалык аспектерде изилдөөнүн актуалдуулугу жогорулайт.

Диссертациянын темасынын приоритеттүү илимий багыттар, ири илимий программалар (долбоорлор), били берүү жана илимий мекемелер тарабынан жүрүзүлүүчү негизги илимий-изилдөө иштери менен болгон байланышы. Диссертациялык изилдөөнүн темасы КРнын 2018-2022-жылдар мезгилинде “Биримдик, Ишеним, Жаратмандык” өнүктүрүү программасын, КРнын Өкмөтүнүн “Реалдуу максаттар, жаңы келечектер” программасын, КРнын Өкмөтүнүн 2019-2022-жылдарда КРнын экспортун өнүктүрүү боюнча программасын; “Санарип экономика” мамлекеттик проограммасын, “Санарип Кыргызстан 2019-2023” санариптик трансформациялоо концепциясын ишке ашыруу боюнча “ЖОЛ КАРТАСЫН”, КРнын Финансы министрлигине караштуу Мамлекеттик салык кызматынын 2019-2021-жылдарга карата өнүктүрүү стратегиясын ишке ашыруу менен байланыштуу.

Изилдөөнүн максат жана милдеттери. Ушул изилдөөнүн максаты – теориялык жана практикалык талдоонун негизинде ЕАЭБнин иштөө шарттарында КРсынын салык системасын андан ары өнүктүрүү жана шайкеш келтирүү боюнча концептуалдуу негиздерди жана практикалык сунуштамаларды иштеп чыгуу.

Бул максатка жетүү төмөнкү милдеттерди чечүүнү талап кылат:

1. КРсындагы салыктардын жана салыктарды шайкештештирүүнүн теориялык, уюштуруучулук жана жөнгө салуучу аспектилерин изилдөө, ЕАЭБгине мүчө-мамлекеттердин салык мыйзамдарын укуктук негиздерин талдоо, чет мамлекеттердеги салык системаларын шайкеш келтирүү

тажрыйбасын изилдөө (Европа Бирлигинин мисалы боюнча);

2. Азыркы улуттук салык системасын өнүктүрүү этабында КРдагы салыктардын абалын, түзүмүн жана динамикасын талдоо;

3. Европа экономикалык бирлигинде республиканын мүчөлүгү шарттарында системалуу-функционалдык мамиленин негизинде Кыргызстандын салык системасынын натыйжалуулугун баалоонун комплекстүү методикасын иштеп чыгуу;

4. 2011-2020-жылдар үчүн ЕАЭБ иштеп жаткан шарттарда КР салык системасын өнүктүрүүгө карата бир катар макроэкономикалык факторлордун таасиринин даражасын көп факторлуу корреляциялык-регрессиялык талдоо жүргүзүү;

5. ЕАЭБ кыйыр жана түздөн-түз салык салууну шайкеш келтирүү багыттарын жана Кыргызстандын салык системасын өнүктүрүүгө таасирин аныктоо жана 2035-жылга чейинки мезгилде мамлекеттик бюджеттин салыктык кирешелерин болжолун эсептөө;

6. ЕАЭБ иштеп жаткан шарттарда КР салыктык башкаруу механизмдерин жакшыртуунун багыттарын аныктоо жана Европа экономикалык бирлигинин бирдиктүү мейкиндиги үчүн салык саясатынын моделин түзүү.

Алынган натыйжалардын илимий жаңылыгы КР ЕАЭБ иш шарттарында салык системасын өнүктүрүү жана шайкеш келтирүү багыттарын иштеп чыгуу жана негиздөө менен бекемделет. Диссертациялык изилдөөнүн илимий жаңылыгын мүнөздөгөн негизги натыйжаларына төмөнкүлөр кирет:

1. салыктык шайкеш келтирүү түшүнүгү жана аны жүзөгө ашыруу принциптери жөнүндө, жеке функцияларда дагы, салыктар менен түздөн-түз аткарылуучу функцияларда дагы пайда болуучу салык системасы түшүнүгү жана маңызы жөнүндө теориялык түшүндүрмөлөрдү улуттук илимде андын ары өнүктүрүү негизделди;

2. улуттук илимде биринчи жолу азыркы улуттук салык системасын өнүктүрүү этабында КР салыктардын абалын, түзүмүн жана динамикасын талдоо жүрүп жаткан COVID-19 пандемиясынын процесстеринин таасирдик деңгээлин аныктоо менен жүргүзүлдү;

3. белгилүү талдоодон орточо геометрикалык негизде жыйынтыктуу баалоонун айырмаланган, системалык-функционалдык мамиленин негизинде иштелип чыккан Кыргызстандын салык системасынын натыйжалуулугун интегралдык баалоонун өркүндөтүлгөн методикасы биринчи жолу сунушталды;

4. көп факторлуу корреляциялык-регрессиялык талдоонун негизинде 2011-2020-жж. үчүн ЕАЭБ иштеп жаткан шарттарда КР салык системасын өнүктүрүүгө карата бир катар макроэкономикалык факторлордун таасиринин даражасы аныкталды;

5. ЕАЭБ кыйыр жана түздөн-түз салык салууну шайкеш келтирүү багыттарын өнүктүрүү векторлору Кыргызстандын салык системасын өнүктүрүүгө жана мамлекеттик бюджеттин салыктык кирешелеринин

көбөйүшүнө карата позитивдүү аракеттерди негиздөө менен тастыкталды; 2035-жылга чейинки мезгилге ЕАЭБге мүчө мамлекеттердин мамлекеттик бюджетинин салыктык кирешелеринин конкреттуу багыттарды берди;

6. салыктык башкарууну модернизациялоонун базалык багыттарын аныктоо менен мүнөздөлүүчү ЕАЭБ мүчөлүк шарттарында КР салыктык башкаруу механизмдерин андан ары өркүндөтүүнүн өзүнчө багыттары берилген, жана дагы ЕАЭБ бирдиктүү мейкиндиги үчүн экономикалык жана коронавирустук кризистен чыгуу мезгилинде андан аркы өнүгүүсүнүн негизи катары адамдык капиталды калыптандырууга багыттоо үчүн стратегиялык жактан эң ылайыктуу салык саясатынын модели сунушталды.

Алынган натыйжалардын практикалык маанилүүлүгү диссертациялык изилдөөнүн ЕАЭБдин иштөө шарттарында улуттук салык салууну өркүндөтүү, улуттук салык тутумун шайкеш келтирүү боюнча иш-чараларды жана чараларды иштеп чыгууда министрликтердин жана ведомстволордун практикасында изилдөөнүн корутундуларын колдонуу мүмкүнчүлүгүнөн турат. Негизги корутундулар, сунуштар жана илимий-практикалык сунуштар КР салык системасын жөнгө салуунун стратегияларын, программаларын жана пландарын иштеп чыгууда жана ишке ашырууда, ошондой эле Н. Исанов атындагы КМКТАУда «Салыктар жана салык салуу» дисциплиндерин окутууда, «Финансы жана кредит» жана «Каржылык башкаруу» жана «Бухгалтердик эсеп жана аудит» программалары боюнча окуу процессинде пайдаланылышы мүмкүн.

Алынган натыйжалардын экономикалык маанилүүлүгү Кыргызстандын салык системасын түзүүнүн натыйжалуулугун жогорулатууга, республиканын мамлекеттик бюджетинин кирешелерин көбөйтүүгө, ЕАЭБ мүчө мамлекеттеринин экономикалык субъекттеринин салык салууда басмырлоосуз шарттарды камсыз кылууга мүмкүндүк берүүчү конкреттүү сунуштамалар менен бекемделет.

Диссертациянын коргоого коюлуучу негизги жоболору:

1. салыктарды гармонизациялоонун жана салык тутумунун колдонулуп жаткан аныктамаларын жалпылоонун негизинде бул түшүнүктөрдү системалык-процесстик мамиленин позициясынан кароо сунушталат. Ошону менен бирге салык салуу жөнүндөгү илимий ой-пикирлерге кошумча салым кошкон салыкты гармонизациялоо жана салык системасына автордук аныктама берилген;

2. КР салык системасынын түзүмүн, анын учурдагы абалын жана 2016-2020-жылдарга иштешин комплекстүү талдоонун негизинде оң тенденциялар, ошондой эле Кыргызстандын ЕАЭБге мүчөлүгүнүн шартында улуттук салык системасын өнүктүрүүгө терс таасирин тийгизген тышкы жана ички мүнөздөгү факторлор аныкталды;

3. Кыргызстандын салык системасынын натыйжалуулугун баалоо методологиясы өркүндөтүлдү, анда республиканын ЕАЭБ мүчөлүгүнүн шарттарында өзгөчө мааниге ээ болгон фискалдык жана контролдук функциялардын негизги көрсөткүчтөрү камтылган;

4. 2011-2020-жылдарга ЕАЭБ иштешинин шарттарында КР салык системасын өнүктүрүүгө бир катар макроэкономикалык факторлордун таасиринин даражасын аныктоонун көп варианттуу корреляциялык жана регрессиялык анализи;

5. Евразия экономикалык мейкиндигинде, ЕАЭБге мүчө-мамлекеттердин ортосунда азыркы учурда колдонулуп жаткандан принципалдуу башкача мамилеге ээ салыктарды шайкеш келтирүү багыттары сунушталган, ЕАЭБге мүчө мамлекеттердин мамлекеттик бюджетинин 2035-жылга чейинки мезгилге салыктык кирешелеринин болжолу эсептелген;

6. КРсында салыктык башкаруу механизмн модернизациялоонун негизги векторлору жана ЕАЭБ бирдиктүү экономикалык мейкиндиги үчүн салык саясатынын модели иштелип чыккан.

Издөнүүчүнүн жеке салымы. Изилдөөнүн натыйжалары КР Финансы министрилигине караштуу МСКга киргизилди, ошондой эле Н. Исанов атындагы КМКТАУда «Финансы жана насыя» жана «Бухгалтердик эсеп жана аудит» программалары боюнча «Салыктар жана салык салуу» жана «Каржылык башкаруу» дисциплиналарын окутууда окуу процессинде пайдаланылат.

Диссертациянын натыйжаларын апробациялоо. Диссертациялык изилдөөнүн негизги тыянактары жана натыйжалары эл аралык жана улуттук конференцияларда апробациядан өттү: ФПИ-КМКТАУ инженер-куруучударды жана архитекторлорду даярдоо 65 жылдыгына арналган, КР аймактарды өнүктүрүү жана өлкөнү санариптештирүү жылына карата «Вызовы современности: инновационное развитие строительной отрасли, проблемы её цифровизации и стандартизации» (Бишкек, 2019-ж.), Кыргыз-Россия техникалык университет консорциумунун алкагында «Интеграционные процессы в научно-техническом и образовательном пространстве» (Бишкек, 2021-ж.), Европа илимий бирикмесинин «Теоретические и практические вопросы современной науки» аттуу 77 эл аралык илимий-практикалык конференция (Москва ш., 2021-ж.), профессор М.Рыскулбековдун 110 жылдыгына жана «Товар жүргүзүү, товардык экспертиза жана ресторан бизнеси» кафедрасынын башчысы э.и.д., профессор К.А. Алымбековдун 70 жылдыгына арналган «Кыргызская Республика: тридцатилетний путь поиска идентичности» (Бишкек ш., 2021-ж.), МОО 10 жылдыгына жана э.и.д., профессор А.А. Саякбаеванын юбилейине арналган «Евразийская экономическая интеграция, проблемы и перспективы развития: цифровизации, управленческо-информационные, финансовые, мониторинговые, налоговые, учетно-аналитические, аудиторско-контрольные» (Түркия, Аланья ш., 2021-ж.).

Диссертациянын натыйжаларынын жарыяланышы. Диссертациялык изилдөөнүн натыйжалары 13 илимий макалада, анын ичинде 6 макала ИЦРИге кирген чет элдик басылмаларда жана 6 макала КР ИЦРИде жарыяланган.

Диссертациянын түзүлүшү жана көлөмү. Диссертациялык иштин түзүмү изилдөөнүн максатына жана милдеттерине ылайык аныкталат, ал киришүүдөн, шарттуу кыскартуулардын тизмегинен, үч бөлүмдөн, корутундудан, практикалык сунуштамалардан жана пайдаланылган булактардын тизмесинен турат. Иштин жалпы көлөмү 177 бетти түзөт, 38 таблицаны жана 20 сүрөттү камтыйт.

ДИССЕРТАЦИЯНЫН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Киришүүдө диссертациялык иштин актуалдуулугу, анын канчалык деңгээлде изилденгени, теманын мамлекеттик илимий программалар менен байланышы ачылып берилди, изилдөөнүн максаттары жана милдеттери аныкталды, илимий жаңылык, иштин практикалык жана экономикалык мааниси ачылды, коргоого коюлган негизги жоболор келтирилди, диссертанттын жеке салымы жана илимий натыйжаларды апробациялоо даражасы аныкталды, иштин түзүлүшү жана көлөмү көрсөтүлдү.

«Салык системасын өнүктүрүүнүн жана шайкеш келтирүүнүн теориялык-методикалык жана уюштуруу-укруктук негиздери» биринчи бөлүмүндө салыкты шайкештөөнүн теориялык аспектилерин каралып, бул процесстин принциптери ачыкка чыгып, өлкөнүн салык системасынын түшүнүгү жана маңызы аныкталды, ЕАЭБге мүчө-мамлекеттердин салык мыйзамдарына жакындаштыруунун уюштуруу-укруктук негиздери белгиленип, чет мамлекеттердин салык системаларын өнүктүрүү жана аларды жөнгө салуу практикасы изилденди.

Илимий жана атайын адабияттарда келтирилген салыктарды шайкештөөнү аныктоого болгон мамилени талдап жана салыштырып чыгып, бул концепцияга карата автордун позициясын системалык-процесстик мамиленин позициясынан көрсөтүүнү мүмкүн деп эсептейбиз.

Ушуга байланыштуу, салыктарды шайкештөө – бул *биргелешкен натыйжалуу экономикалык саясатты камсыз кылууга, товарлардын (жумуштардын, кызмат көрсөтүүлөрдүн), эмгектин жана капиталдын жалпы рыногун түзүүгө, салык салууда басмырлабоого, биримдикке мүчө-мамлекеттердин бардык экономикалык субъекттери үчүн бирдей атаандаштык шарттарды түзүүгө, ошондой эле салыктык тобокелдиктерди азайтууга багытталган интеграциялык бирикменин катышуучу-өлкөлөрүнүн салык системаларын жакындаштыруунун болбой койбос процесси деп эсептейбиз.*

Салыктык шайкеш келтирүүнүн стратегиялык максаттарынын бири интеграциялык бирикменин катышуучу-мамлекеттердин бардык экономикалык субъектилерин үчүн бирдей атаандаштык шарттарын түзүү үчүн салык чек араларын жокко чыгаруу болуп саналат. Албетте, бул мамлекеттердин өздөрү салык системасында, анын ичинде кандайдыр бир мамилелерди жөнгө салууда бирдей мамилени камсыз кылууга умтулганда гана мүмкүн болот.

Салык системасы бири-бири менен тыгыз байланышкан негизги элементтердин: салыктар жана жыйымдар жөнүндө мыйзамдар; салык уюштуруу негиздери; салык жана жыйым системалары; финансылык ресурстарды мыйзамдуу түрдө алып коюу, топтоо жана кайра бөлүштүрүү аркылуу коомдун жана мамлекеттин жашоо-турмушун камсыз кылууга багытталган салыктык башкаруу жыйындысы катары каралышы мүмкүн.

Салык системасын шайкештөөнүн түпкү максаты ар кандай интеграциялык бирикмеге катышуучу-өлкөлөрдүн экономикасынын алдыга эффективдүү жылышы, ошондой эле алардын, юридикалык жактардын жана жарандардын мамлекеттик бюджеттери жалпы өнүккөн рыноктон жана төрт интеграциялык эркиндиктин (товарлардын, кызмат көрсөтүүлөрдүн, капиталдын, жумушчу күчтүн) эркин кыймылын камсыз кылуудан ала турган пайдалар болуп саналат.

ЕАЭБди түзүү концепциясына ылайык, бул жерде товарлардын жана кызмат көрсөтүүлөрдүн, жумушчу күчтүн жана капиталдын кыймылынын эркиндиги, ошондой эле экономикалык чөйрөлөрдө макулдашылган, ырааттуу же бирдиктүү саясат кепилдениши керек.

ЕАЭБ жөнүндө келишимден тышкары ЕАЭБге мүчө мамлекеттерде салык салууну жөнгө салуунун жана шайкештештирүүнүн укуктук негизи болуп төмөнкүлөр саналат: улуттук салык кодекстери; Кош салык салуудан качуу жөнүндө макулдашуулар (макулдашуулар, конвенциялар); Салык мыйзамдарын сактоо, салыктык башкаруу боюнча мамлекеттердин тиешелүү компетенттүү органдарынын ортосунда маалымат, анын ичинде электрондук түрдө алмашуу жөнүндө макулдашуулар.

Азыркы учурда салык чөйрөсүн жөнгө салуу жана шайкеш келтирүү боюнча жалпы мамилелерге ээ болгон Батыш жарым шарда эң жетилген жана жападан жалгыз интеграциялык бирикме 27 мүчө-өлкөнү камтыган Европа Бирлиги болуп саналат [European Union [Электронный ресурс]: офиц. сайт: электрон. текстовые данные. – Брюссель, 2021. – Режим доступа: https://europa.eu/european-union/about-eu/countries_en].

Европа Бирлигине мүчө-мамлекеттердин салыктык шайкештөө тажрыйбасы ЕАЭБнин өлкөлөрү үчүн позитивдүү жана терс интеграция бөлүгүндө теориялык жана практикалык кызыкчылыкты билдирет.

«Кыргыз Республикасынын салык системасынын азыркы абалын диагностикалоо» экинчи бөлүмүндө салыктардын түзүмүнө жана динамикасына талдоо жүргүзүлөт, атайын салык режимдериндеги салыктардын түрлөрү каралат, салык системасынын натыйжалуулугу бааланат жана анын корреляциялык-регрессиялык талдоосу берилди.

Изилдөөнүн объектиси болуп ЕАЭБнин иштеп жаткан шарттарда КРнын салык системасын өнүктүрүүдө жана шайкеш келтирүүдө түзүлгөн коомдук мамилелер саналат.

Изилдөөнүн предмети ЕАЭБнин иштеп жаткан шарттарда КРнын салык системасын өнүктүрүүнүн жана шайкештөөнүн теориялык, методологиялык, уюштуруу-укуктук жана практикалык аспектиери болуп

саналат.

Изилдөө методдору: теориялык жана тарыхый талдоо, салыштырма баа берүү, системалаштыруу жана илимий жалпылоо, анализди жана синтезди колдонуу, илимий абстракциялоо, статистикалык агрегаттарды топтоо жана салыштыруу, экономикалык көрсөткүчтөрдүн динамикасын баалоо, логикалык, болжолдоо, корреляциялык жана регрессиялык анализ, жалпысынан аны жасаган изилдөөнүн натыйжаларынын ишенимдүүлүгүн жана корутундулардын негиздүүлүгүн камсыз кылуу мүмкүн.

Изилдөөнүн материалдары катары улуттук жана чет өлкөлүк авторлордун атайын экономикалык адабияттары, КРнын Финансы министрлигине караштуу КРнын Улуттук статистика комитетинин расмий материалдары, электрондук ресурстар жана салык салуу системасына тартылган башка уюмдардын базасы колдонулду.

Кыргыз Республикасынын 2016-2020-жылдарга мамлекеттик бюджетинин салыктык кирешелеринин көлөмүн карап көрөлү:

2.1-таблица – Кыргыз Республикасынын мамлекеттик бюджетинин салыктык кирешелеринин динамикасы жана түзүмү (млн сом)

№	Көрсөткүчтүн аталышы	2016	2017	2018	2019	2020	2020-2016 %
1.	Кирешеден жана пайдадан	22252,8	24392,3	26701,6	29818,0	32351,2	145,4
2.	Мүлк салыгы	2494,8	2625,1	2809,9	2950,1	2803,8	112,4
3.	Товарларга, кызмат көрсөтүүлөргө салыктар	55250,0	59855,2	68782,1	66755,5	54464,2	98,6
	анын ичинде:						
3.1	Кошумча нарк салыгы, бардыгы	39297,0	45131,0	52786,2	50912,1	39461,2	100,4
	анын ичинде:						
3.1.1	ЕАЭБ мүчө өлкөдөн КР аймагына импорттолуучу товарларга КНС	12060,6	15142,5	17933,4	17957,4	17411,9	144,4
3.2	Сатуудан салык	6013,6	4033,8	4283,5	4216,0	3782,1	62,9
3.3	Акциз салык бардык	9058,9	9506,5	10296,3	9945,0	8993,9	99,3
	анын ичинде:						
3.3.1	ЕАЭБ мүчө өлкөдө КРнын аймагына импорт товарларга акциз салыгы	7078,8	7485,6	8144,1	8204,5	7815,6	110,4
4.	Эл аралык соодага жана операцияга салыктар, бардыгы	13809,3	16492,9	18319,3	21967,7	17306,6	125,3
5.	Башка салыктар жана жыйымдар	3,0	2,4	0,8	34,2	3,4	113,3
	Мамл.бюдж. салыктык кирешелдин жыйынтыгы	93809,9	103367,9	116613,7	121525,5	106929,2	114,0
	Мамлекеттик бюджеттин кирешелери, бардыгы	130669,9	149507,4	151607,1	167412,2	152139,9	116,4

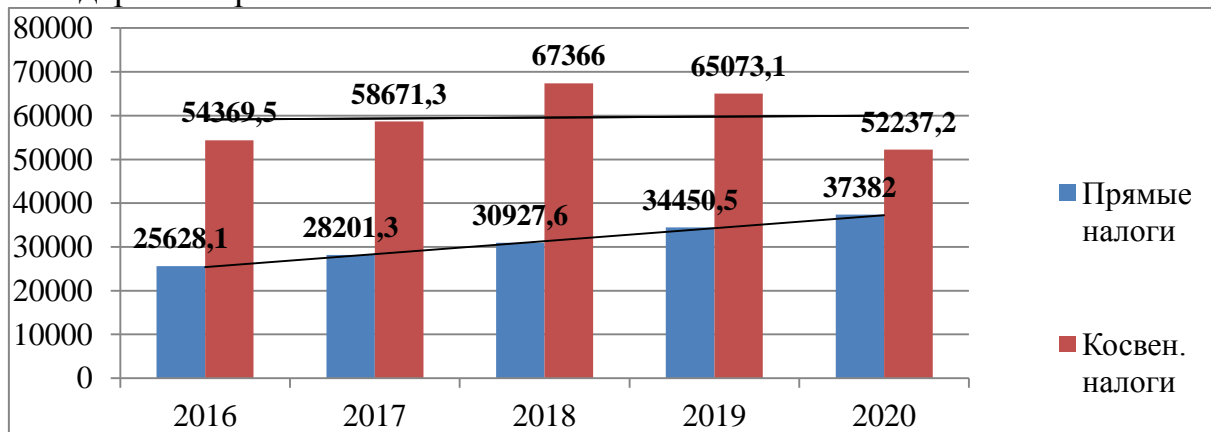
Булак: автор тарабынан [<http://www.stat.kg/ru/statistics/finansy/>] маалыматы боюнча эсептелди

2.1-таблицада Кыргызстандын мамлекеттик бюджетинин салыктык кирешелеринин көлөмү кароого алынып жаткан мезгил ичинде 14,0%га же 13119,3 млн сомго өскөн, бирок 2020-жылы салыктык кирешелер 12,0%га, же 14596,3 млн сомго азайганы көрсөтүлгөн. Улуттук жана аймактык деңгээлдеги ишкердик активдүүлүктүн олуттуу төмөндөшүнө алып келген COVID-19 пандемиясынын терс таасири менен түшүндүрүлөт. Кароого алынып жаткан беш жылдык мезгилде ЕАЭБге мүчө мамлекеттерден Кыргыз Республикасынын аймагына импорттолгон товарлардан КНСтин түшүүсү 44,4%га же 5351,3 млн сомго көбөйүп, 2020-жылы 17411,9 млн сомго жеткен, бирок бир аз төмөндөгөн 2019-жылга салыштырмалуу 3,0%га же 545,5 сомго көп.

Кыргызстанга импорттолуучу товарларга акциздик салыктын негизги бөлүгү ЕАЭБге мүчө-өлкөлөрдөн түшкөн, ал эми акыркысынын көлөмү беш жылдыкта 10,4%га же 736,8 млн сомго көбөйүп, 2020-жылы 7815,6 млн сомду түзгөн, бирок 2019-жылга салыштырмалуу 4,7%га, же 388,9 млн сомго төмөндөгөн.

Статистикалык талдоо методдорун колдонуу менен улуттук салык салуунун белгиленген түрлөрүнүн түзүмүн жана динамикасын деталдуу изилдөө Кыргыз Республикасынын салык системасынын өнүгүшүнө таасир этүүчү оң тенденциялар да, терс ички жана тышкы факторлор да бар деген тыянак чыгарууга мүмкүндүк берет. Учурда COVID-19 пандемиясы негизги тышкы терс фактор болуп калды.

Кыргызстандын мамлекеттик бюджетинин салыктык кирешесинин олуттуу бөлүгүн кыйыр салыктар тобу түзөт, алардын тенденциясы акыркы жылдары өзгөргөн.

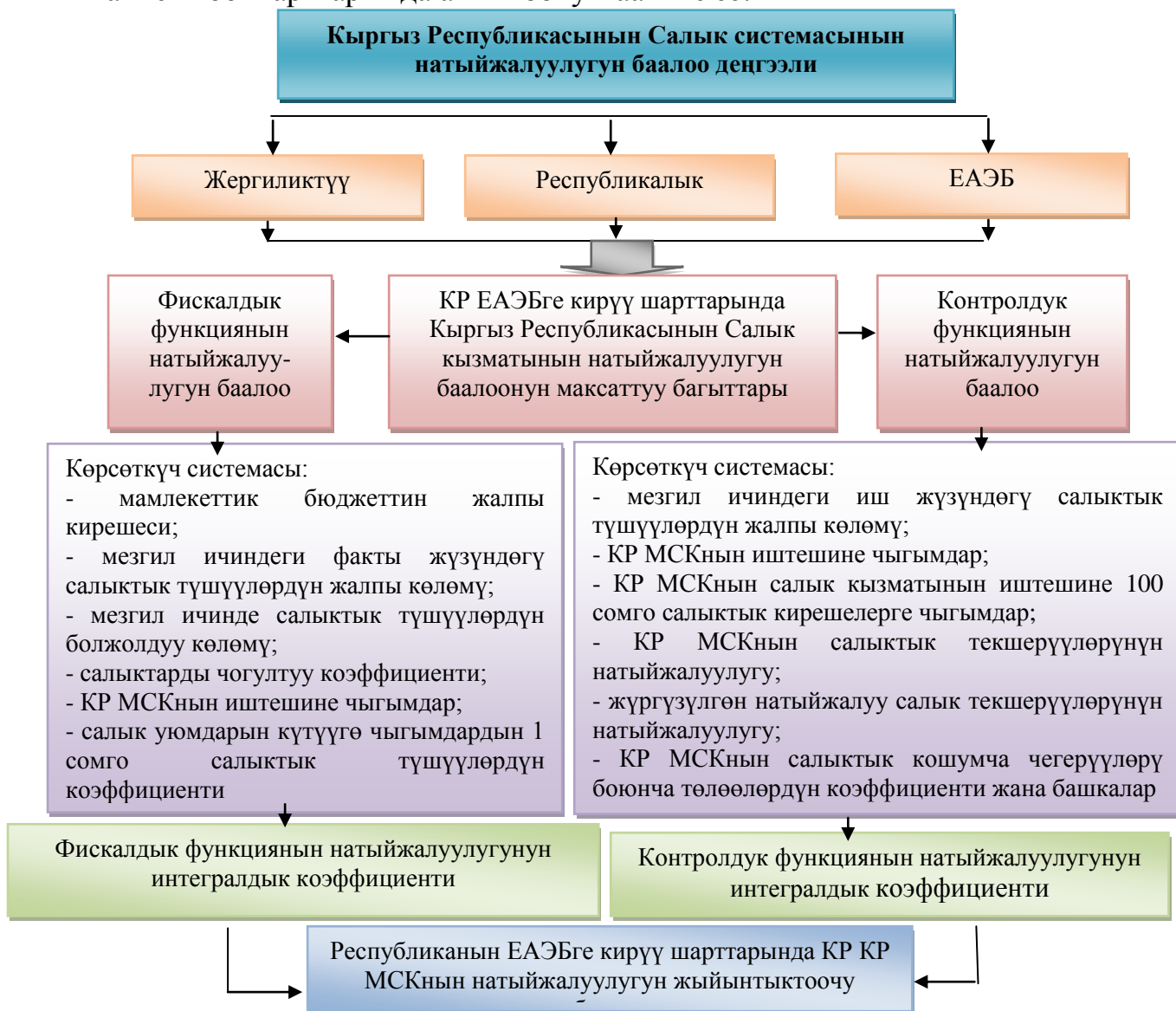
2.1.-сүрөт. КРсынын салык системасындагы тике жана кыйыр салыктардын катышы (млн сом)

Булак: автор тарабынан [<http://www.stat.kg/ru/statistics/finansy/>] маалыматы боюнча эсептелди

Кыйыр салыктардын түзүмүндө республиканын аймагына ташылып келинүүчү товарларга салыктар басымдуулук кылат, бул импорттук операциялардын экспорттук операциялардан олуттуу ашып кетишинин натыйжасы болуп саналат, өзгөчө Евразия экономикалык биримдигинин иштешинин шартында. Бул Кыргыз Республикасынын салык системасын

тике салык үстөмдүк кылган экономикалык жактан өнүккөн өлкөлөрдүн көбүнөн айырмалап турат.

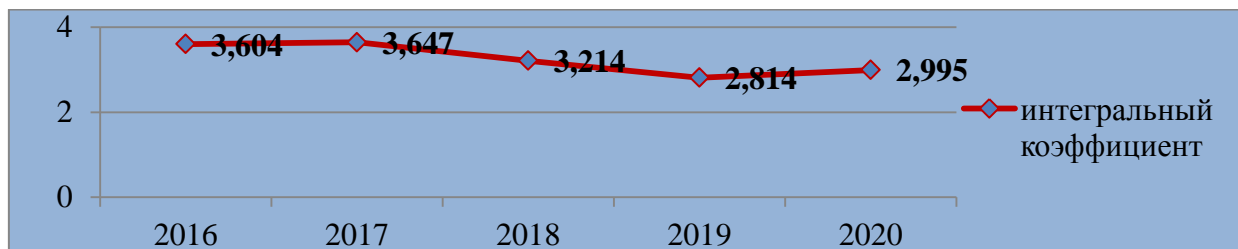
Кыргызстандын мамлекеттик бюджетинин салыктык кирешесинин олуттуу бөлүгү ЕАЭБге катышуучу-өлкөлөрдөн республиканын аймагына ташылып келинген товарларга кыйыр салыктарга туура келет, биздин пикирибиз боюнча, фискалдык жана контролдук функциялардын натыйжалуулугун изилдөө чоң кызыгууну туудурат, алар евразия мейкиндигинде интеграциялык процесстерди тереңдетүү жана салыктык шайкештөө шарттарында аныктоочу мааниге ээ.

2.2.-сүрөт. ЕАЭБде КР иштеп жаткан шарттарда системалык-функционалдык мамиленин негизинде КР салык системасынын натыйжалуулугун баалоо методикасы

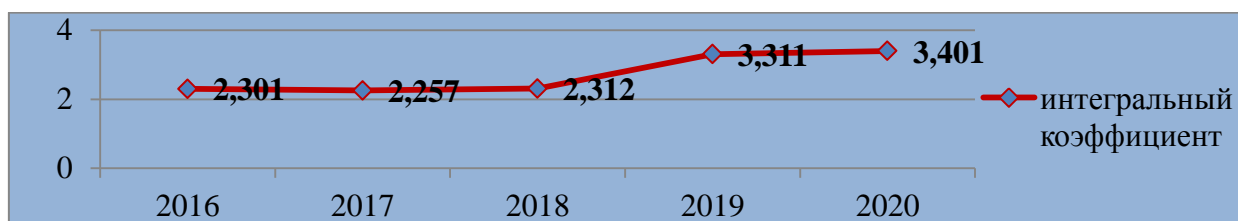
Булак: автор тарабынан [<https://www.sti.gov.kg/аналитический-обзор>, Ксенда, В.М. Оптимальная и эффективная налоговая система // Новый университет. Серия «Экономика и право». – 2013. – № 6-7 (28-29). – С. 60-65., https://www.esep.kg/index.php?option=com_content&view=article&id=1308&catid=26&Itemid=136&lang=ru, https://rosstat.gov.ru/storage/mediabank/aKW33VFk/finans_2020.pdf] маалыматтар боюнча түзүлгөн

Салык тутумунун иштешинин көрсөткүчтөрүнүн олуттуу санынын болушу акыркысынын натыйжалуулугун баалоодо кыйла олуттуу кыйынчылыктарды жаратаарын белгилей кетүү керек. Ушуга байланыштуу биз изилдөөнүн предметин көбүрөөк мүнөздөгөн салык тутумунун функцияларынын (мындан ары - ФНК) негизги көрсөткүчтөрүн тандап алдык. Өтө көп көрсөткүчтөр ар дайым эле жогорку сапаттагы маалыматты алууга жардам бере бербейт деп эсептейбиз.

2.3. - сүрөт. КРнын салык системасынын фискалдык функциясынын натыйжалуулугунун интегралдык коэффициентинин динамикасы

Булак: автор тарабынан [www.sti.gov.kg] маалыматтар боюнча түзүлгөн

2.4. - сүрөт. КРнын салык системасынын контролдук функцияларынын натыйжалуулугунун интегралдык коэффициентинин динамикасы

Булак: автор тарабынан [www.sti.gov.kg] маалыматтар боюнча түзүлгөн

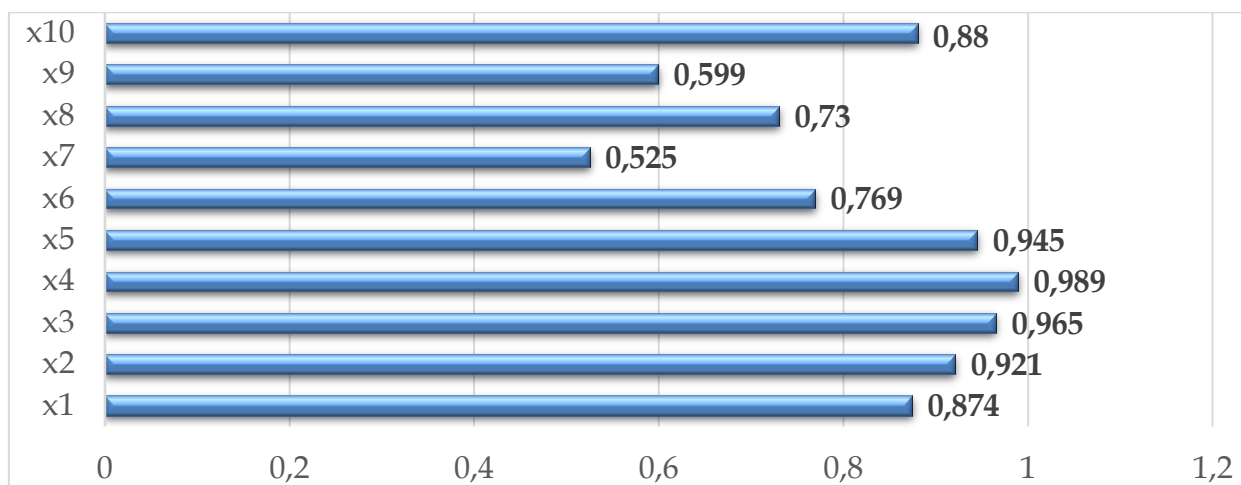
КРнын салык системасынын эки функциясынын (2.3. жана 2.4.-сүрөт) интегралдык коэффициенттерин салыштыруу төмөнкүдөй баа берүүгө мүмкүндүк берет:

2016-2020-жылдары системалык-функционалдык мамиленин позициясынан алганда, республиканын ЕАЭБке мүчөлүгүнүн шартында Кыргызстандын салык системасынын натыйжалуулугунун төмөндөшү байкалган. Ошол эле учурда инфляция салык органдарына 2020-жылга эң көп, ал эми 2016-жылга эң аз өлчөмдө бюджеттик тапшырмаларды аткарууга жардам берди. Республиканын ЕАЭБге кирүү шарттарында Кыргызстандын салык системасынын натыйжалуулугун жыйынтыктоочу баалоо бир катар үстөмдүк кылуучу факторлордун таасири астында каралып жаткан беш жылдык мезгилде функционалдык багыттардын натыйжалуулугунун төмөндөшүн күбөлөндүрөт. Ошол эле учурда бул изилдөөнүн катасы өлкөдөгү инфляция деңгээлинин таасири, убактылуу аралыктын узактыгы жана COVID-19 пандемиясынын жагдайы менен шартталган.

ЕАЭБ иштеп жаткан шарттарда КРсынын салык системасын өнүктүрүүгө бир катар макроэкономикалык факторлордун таасирин аныктоо максатында көп факторлуу корреляциялык талдоо жүргүзөбүз.

Кыргыз Республикасынын салык системасынын өнүгүүсүнүн негизги көрсөткүчү болуп мамлекеттик бюджеттин салыктык кирешелери саналат, ал натыйжалуулуктун көрсөткүчү болгон – **Ү**.

Фактордук белги катары төмөнкү макроэкономикалык көрсөткүчтөр тандалган: айыл, токой жана балык чарбаларынын ИДПсы - **X1**; кайра иштетүү өнөр жайынын ИДПсы - **X2**; курулуш ИДПсы - **X3**; ИДПны түзүү дүң жана чекене соода; автомобилдерди жана мотоциклдерди ремонттоо — **X4**; МКТны колдонгон ишканалардын жана уюмдардын саны - **X5**; КМШдан тышкаркы өлкөлөргө товарларды экспорттоо - **X6**; КМШ өлкөлөрүнө товарларды экспорттоо - **X7**; Россия Федерациясынан чет өлкөлүк инвестициялардын агымы - **X8**; КМШдан тышкаркы өлкөлөрдөн чет өлкөлүк инвестициялардын агымы - **X9**; иштеген калк - **X10**.

2.5-сүрөт. КРсынын мамлекеттик бюджетинин салыктык кирешелеринин көлөмүнө таасир этүүчү макроэкономикалык факторлордун корреляциялык коэффициенттери

Булак: автор тарабынан [<http://www.stat.kg/ru/statistics/finansy/>] маалыматы боюнча эсептелди

X4 факторунун регрессиялык анализи - дүң жана чекене сооданын ИДПсы; Автомобилдерди жана мотоциклдерди ондоо, бул көрсөткүч **Ү** көрсөткүчүнө эң чоң таасирин тийгизет, R^2 аныктоо коэффициенти болжол менен 0,9774 же 97,74%ды түздү.

2.2-таблица - КР мамлекеттик бюджетинин салыктык кирешелеринин дүң жана чекене сооданын ИДПсынан көз карандылыгына регрессиялык талдоо жүргүзүүнүн натыйжалары; автомобиль жана мотоцикл ремонттоо:

Көрсөткүчтөр	Баалулуктар
Көптөгөн R	0,988626794
R- чарчы	0,977382938
Нормалдаштырылган R-квадрат	0,974555805
Стандарттык ката	3609110,157
Байкоолор	10

Булак: автор тарабынан [<http://www.stat.kg/ru/statistics/finansy/>] маалыматы боюнча эсептелди

Ошентип, эсептелген модель КР мамлекеттик бюджетинин салыктык кирешелеринин дүң жана чекене сооданын ИДПсынан көз карандылыгын 97,74% менен түшүндүрөт; автомобилдерди жана мотоциклдерди оңдоо - X4, ал эми эсепке алынбаган факторлор эсептелген моделде 2,26%ды түздү.

2.3-таблицада келтирилген эсептөөлөр боюнча Фишердин F-критериясын баалоо функциянын маанилүүлүгүн аныктайт.

Таблица 2.3 - Дисперсияны талдоо

	df	SS	MS	F	Маанилүүлүгү F
Регрессия	1	4,50317E+15	4,50317E+15	345,7153	7,22E-08
Калдыгы	8	1,04205E+14	1,30257E+13		
Баардыгы	9	4,60738E+15			

Булак: автор тарабынан [<http://www.stat.kg/ru/statistics/finansy/>] маалыматы боюнча эсептелди

Эсептөөлөрдүн негизинде F факт = 345,7153 экендиги аныкталды, бул F таблицадан = 5,32 көп. F мааниси болжол менен 7.22E-08 болгон. Ошентип, алынган регрессия теңдемеси статистикалык жактан маанилүү деп эсептелет.

ЕАЭБдин иштешинин шартында Кыргыз Республикасынын салык системасын андан ары ийгиликтүү өнүктүрүү көбүнесе ЕАЭБдин алкагында салыктарды гармонизациялоону улантууга, өлкөдө салыктык башкаруу механизмин өркүндөтүүгө, ошондой эле евразиялык экономикалык мейкиндикте интеграциялык максаттарга ылайык адекваттуу улуттук салык саясатын түзүүгө шартталган.

“Кыргыз Республикасынын ЕАЭБ иш шарттарында салык системасын өнүктүрүүнүн жана шайкештөөнүн көйгөйлөрү жана келечеги» үчүнчү бөлүмүндө Кыргызстандын салык системасын өнүктүрүүгө оң таасирин эске алуу менен, ЕАЭБда кыйыр жана тике салык салууну шайкештөө багыттары аныкталат, КРсында салыктык башкаруу механизмдин өркүндөтүүнүн базалык багыттары белгиленет, 2035-жылга чейинки мезгилге мамлекеттик бюджеттин салыктык кирешелери болжолдонот, ЕАЭБдин бирдиктүү мейкиндиги үчүн салык саясатынын модели иштелип чыгат.

ЕАЭБ өлкөлөрүнүн салык системалары кыйла деңгээлде кыйыр салыктардын басымдуулук кылуусуна негизделет жана аларды башкаруунун салыштырмалуу окшош схемаларына ээ.

3.1-таблица – 2016-2020-жж. мамлекеттик бюджеттин консолидацияланган кирешесинин ЕАЭБге мүчө мамлекеттердеги салыктык түшүүлөр, % түрдө:

ЕАЭБ өлкөлөрү	Салык төлөмдөрү (орточо)	анын ичинде:	
		КНС	Акциз
Армения Республикасы	85,0%	31,0%	7,1%
Беларусь Республикасы	61,1-63,9%	20,8-23,8%	5,2-6,0%
Казахстан Республикасы	65,2-96,0%	14,4-19,4%	2,2-3,0%
Россия Федерациясы	67,0%	16,1-19,0%	3,5-5,2%
Кыргыз Республикасы	72,1%	30,3%	6,4%

Булак: автор тарабынан [<https://stat.gov.kz/budget>, <https://www.nalog.gov.ru/rn77/minfin.bel/>, [minfin.kaz/](https://www.nalog.gov.ru/rn77/minfin.kaz/), [eak.gov](https://www.nalog.gov.ru/rn77/minfin.eak.gov/)] маалыматтар боюнча түзүлгөн

ЕАЭБ жөнүндө келишимдин жоболору кыйыр салыктарды баштапкы шайкеш келтирүү эң туура экендигин көрсөтүп турат, мында алардын актуалдуу деңгээлин аныктоо өтө маанилүү. Ушуга байланыштуу КНСтин ставкасынын орточо салмактанып алынган мааниси аныкталат, ал минималдуу деңгээлге шайкеш келиши керек. ЕАЭБде кыйыр жана тике салык салууну шайкеш келтирүү багыттары сунушталган:

3.2-таблица – ЕАЭБде кыйыр жана тике салык салууну шайкеш келтирүү багыттары

ЕАЭБде салык салууну шайкеш келтирүү багыттары	
Кыйыр салык салууга карата	Тике салык салууга карата
<p>1. КНС боюнча салык салуу объекттерин белгилөөдө бирдиктүү терминологияны иштеп чыгуу.</p> <p>2. Тизмеси ЕЭК тарабынан иштелип чыгууга жана КРнын тиешелүү ченемдик укуктук актысы менен бекитилүүгө тийиш болгон бир катар товарлар жана кызмат көрсөтүүлөр үчүн акыркысын 3 пайыздык пункттан ашпаган төмөндөтүү диапозону менен 19,2% КНСтин минималдуу ставкасын белгилөө. ЕАЭБ. Буга байланыштуу Кыргызстанда 5 жыл ичинде КНСтин ставкасын 12,0%дан 19,2%га чейин акырындык менен жогорулатуу керек.</p> <p>3. Евразиялык экономикалык жана саясий мейкиндикте интегр.процесстердин тереңдеши жана кеңейиши менен КНСтин эки гана ставкасын-0% жана 19,2% белгилөө эң натыйжалуу болот.</p> <p>4. КРда нактадай эмес төлөмдөрдү көбөйтүүнү стимулдаштыруу жолу м-нсатуудан алынуучу салыкты “табигый алып салуу” ыкмасын ишке ашыруу.</p> <p>5. ЕАЭБге мүчө бардык мамлекеттерде акциздик товарлардын тизмесин кеңейтүү жана унификациялоо. Акциздик товарлардын кеңейтилген тизмесине өтө зарыл товарлар болуп саналбаган жана ашыкча керектөө касиеттеринин позициялары катары аныкталган кымбат баалуу товар-р камтылууга тийиш.</p> <p>6. ЕАЭБге мүчө мамлекеттерде акциздик продукциянын конгруенттүү түрлөрү үчүн акциздик ставкалардын бирдиктүү формаларын белгилөө.</p> <p>7. Акциздик товарлардын бардык кеңейтилген тизмеси боюнча акциздик ставкалардын салыштырмалуу минималдуу деңгээлин аныктоо, ставкалардын четтөөлөрүнүн төмөндөө багытында тар диапозондорун жана жогорулатуу багытында кеңирисин (пайыздык мааниде) белгилөө менен.</p> <p>8. ЕАЭБге мүчө өлкөлөрдүн аймагына импорттоодо товарларды (жумуштарды, кызмат көрсөтүүлөрдү) КНСтен берүү үчүн салыктык жеңилдиктердин жана бошотуулардын макулдашылган тизмесин аныктоо.</p>	<p>1. Тике салык салуунун айрым түрлөрүн, биринчи кезекте киреше салыгын акырындык менен шайкеш келтирүү.</p> <p>2. Жеке адамдардын жалпы жылдык кирешесине салык салуунун прогрессивдүү шкаласын киргизүү, ага салык төлөөчү алган бардык кирешелер кирет.</p> <p>3. Тике салык салуу үчүн ЕАЭБдин бирдиктүү консолидацияланган салык базасын түзүүдө киреше салыгынын минималдуу деңгээлин 12,9% белгилөө.</p> <p>4. Киреше салыгы салынбаган кирешелердин тизмесин шайкеш келтирүү.</p> <p>5. Кош салык салууга жол бербөө жана кирешеге жана капиталга салык төлөөдөн качууга жол бербөө максатында киреше салыгын өндүрүү жаатындагы укуктук мамилелер ЕАЭБдин өзүнчө консолидацияланган эл аралык келишими менен жөнгө салынышы керек.</p>

Булак: автор тарабынан [Алексеев, П.В. Принципы и направления налоговой гармонизации государств-членов Евразийского экономического союза // Экономика и предпр-ство. – 2017. – № 2 (ч. 2). – С. 877-881., В.Г. Пансков // Э. Налоги. Право. – 2016. – № 5. – С. 130-138., <https://rosstat.gov.ru/accounts>, http://www.eurasiancommission.org/ru/act/integr_i_makroec/dep_stat/fin_stat/statistical_publications/Documents/finstat/finstat_2020.pdf, <https://www.whitehouse.gov/cea/economic-report-of-the-president/>] маалыматтар боюнча түзүлгөн

Кошумча нарк салыгы ЕАЭБге мүчө мамлекеттердин мамлекеттик бюджетинин салыктык кирешелеринде маанилүү орунду ээлейт.

Болжолдуу эсептөөлөр боюнча, 2035-жылы Кыргыз Республикасында кошумча нарк салыгы боюнча Кыргыз Республикасынын мамлекеттик бюджетинин кирешеси 2020-жылдагы 39 461 221,2 миң сомдун ордуна 85 367 428,4 миң сомду түзөт, бул 2020-жылга салыштырмалуу 2 эсеге көп. Ошону менен бирге, 2035-жылы Кыргыз Республикасынын мамлекеттик бюджетинин кошумча нарк салыгы боюнча кирешелеринин аз ыктымалдуулугунун милдеттүүлүгүнө ылайык, алар жогорку ыктымалдыктын милдеттүүлүгүнө ылайык 123 088 591,2 миң сомдун ордуна 47 646 265,6 миң сомду түзөт. , бул 75 442 325,6 миң сомго көп.

3.2.- сүрөт. 2035-жылга чейинки мезгилде КРсынын мамлекеттик бюджетинин кошумча нарк салыгы боюнча кирешелеринин болжолдуу маанилери, миң сом

Булак: автор тарабынан [<http://www.stat.kg/ru/statistics/finansy/>] маалыматы боюнча эсептелди

Көп жылдар бою Кыргыз Республикасынын салык саясатынын приоритети салыктык башкарууну өркүндөтүү салттуу болуп саналат, ал эффективдүүлүк принциби – салыктарды жана жыйымдарды минималдуу өлчөмдө алуу менен максималдуу түшүүнү камсыз кылуу принцибин ишке ашырууга негизделиши керек. Жыйноо жана салык контролу боюнча чыгымдар Кыргыз Республикасында салыктык башкаруу механизмдин өркүндөтүү беш негизги багыт боюнча ишке ашырылууга тийиш: 1) укуктук ченемдердин системасын өркүндөтүү, алар аркылуу чарба жүргүзүүчү субъекттердин салык милдеттенмелерин аткаруу боюнча ишине жана Кыргыз Республикасынын мамлекеттик бюджетине салыктык кирешелердин түшүүсүн камсыз кылууга мыйзам тарабынан ыйгарым укук берилген субъектилердин ишине укуктук таасир көрсөтүү; 2) салыктык башкарууда кызмат көрсөтүүгө багытталган мамилени өркүндөтүү; 3) салыктык башкарууга заманбап санариптик маалыматтык технологияларды киргизүү жана пайдалануу; 4) КРсынын салык системасына салыктык мониторингди

киргизүү; 5) Кыргыз Республикасынын Мамлекеттик салык кызматынын материалдык-техникалык жана финансылык жактан камсыз кылууну оптималдаштыруу, уюштуруу-башкаруу түзүмүн өркүндөтүү.

Натыйжалуу салык системасынын калыптанышы түздөн-түз мамлекет жүргүзгөн салык саясатынан көз каранды.

Салык саясаты мамлекеттин бирдиктүү экономикалык саясатынын бир бөлүгү болуу менен, биринчи кезекте коомдук-саясий жана социалдык-экономикалык максаттар менен аныкталат. Мындай максаттар экономикага салык жүгү, салык базасы, кирешелерди алуу жана бөлүштүрүү ыкмалары ж.б. талаптарды түзөт.

Стратегиялык планда ЕАЭБке мүчө-мамлекеттердин салык саясатынын эң ылайыктуу модели болуп балансталган салык саясаты менен социалдык чөйрөнү кыйла мамлекеттик коргоо жана колдоо саясатынын айкалышы эсептелет. ЕАЭБке мүчө-мамлекеттердин салык саясатынын бирдиктүү моделин ишке ашыруу үчүн Биримдик өлкөлөрүнүн улуттук салык системаларын шайкеш келтирүү жана унификациялоо процессин милдеттүү түрдө күчөтүү зарыл, бул улуттук салык эгемендигин белгилүү бир чектөөнү талап кылат.

ЕАЭБге мүчө-мамлекеттердин салык саясатынын бирдиктүү моделин ишке ашыруу үчүн Биримдик өлкөлөрүнүн улуттук салык тутумдарын гармонизациялоо жана унификациялоо процессин активдештирүү боюнча саясий эрки болушу зарыл, бул улуттук салыктык эгемендигин белгилүү бир чектөөнү талап кылат.

КОРУТУНДУ

Евразия экономикалык биримдигинин иштеп жаткан шарттарда Кыргыз Республикасынын салык системасын өнүктүрүүнү жана шайкеш келтирүүнү теориялык-методологиялык, эмпирикалык жана аналитикалык изилдөө төмөнкүдөй натыйжаларды алууга жана төмөнкүдөй тыянактарды иштеп чыгууга мүмкүндүк берди:

1. эл аралык-укуктук жана экономикалык чөйрөдө интеграциялык процесстерди ишке ашыруунун эффективдүү ыкмаларынын бири болуп укуктук системаларды, анын ичинде салык системаларын шайкеш келтирүү саналат.

2015-жылы Кыргызстан ЕАЭБтин толук кандуу мүчөсү болгондугун эске алуу менен, республиканын салык тутумунун өзгөчөлүктөрүнүн бири салыктарды ушул интеграциялык бирикменин башка мүчө-өлкөлөрүнүн окшош системалары менен шайкеш келтирүү процессин өнүктүрүү болду, негизинен эң сезимтал акциздик товарларга акциздик салыктарды максималдуу жакын жана КНСТИ жакшыртууда чагылдырылган.

Европа Биримдигине мүчө-мамлекеттердин салыктарды гармонизациялоо тажрыйбасы ЕАЭБ өлкөлөрү үчүн теориялык жана практикалык кызыкчылыкты туудурат, анын интеграциялык процесстерин

андан ары өнүктүрүү ЕАЭБге мүчө мамлекеттердин позицияларынын салык чөйрөсүндө жакындашуусун жана унификациясын талап кылат;

2. Кыргыз Республикасында салыктар системасы мамлекеттик салыктарга, жергиликтүү салыктарга жана атайын салык режимдерине бөлүнөт. Белгилүү бир топко кирген салыктардын түрлөрүнүн ар бири өзүнүн салык төлөөчүлөрдүн курамына, салык салуу объектине, салык базасына, ставкаларына, салык мезгилине, салыктарды эсептөөнүн жана төлөөнүн тартибине, салыктык жеңилдиктерге ж.б.

Экономикалык карантиндик чектөөлөрдүн шарттарында Кыргызстандын ЕАЭБге мүчөлүгү мамлекеттик бюджетке салыктык түшүүлөрдүн төмөндөшүнүн терс таасирине каршы белгилүү бир буфер болуп калды;

3. Республиканын ЕАЭБге киришинин контекстинде Кыргызстандын салык тутумунун натыйжалуулугуна жыйынтыктоочу баа бир катар үстөмдүк кылуучу факторлордун таасири астында каралып жаткан беш жылдык мөөнөттө функционалдык багыттардын натыйжалуулугунун төмөндөшүн көрсөтөт. . Ошол эле учурда бул изилдөөнүн катасы өлкөдөгү инфляциянын деңгээлинин, убакыттын узактыгынын жана форс-мажордук жагдайдын - COVID-19 пандемиясынын таасирине байланыштуу;

4. Көп варианттуу корреляциялык-регрессиялык анализдин негизинде мамлекеттик бюджеттин салыктык кирешелеринин фактордук көрсөткүчтөрдөн көз карандылыгы аныкталган. 2011-2020-жылдарга мамлекеттик бюджеттин салыктык кирешелери 2 эсеге көбөйүп, 106929,221 млн.;

5. Биримдик өлкөлөрүнүн салык системаларын жана аларды шайкеш келтирүүнүн жүрүп жаткан процессин изилдөө ЕАЭБде кыйыр жана тике салык салууну шайкеш келтирүү боюнча конкреттүү багыттарды сунуштоого, Кыргыз Республикасынын салык системасынын өнүгүүсүнө оң таасирин эске алуу менен мүмкүндүк берди. Салыктык кирешелердин түзүмүндө кыйыр салыктар басымдуулук кылат, аларды пайдалануу, биринчи кезекте КНС, Биримдик өлкөлөрүнүн салык саясатынын негизги аспектиси болуп саналат. Болжолдуу эсептөөлөр боюнча, 2035-жылы Кыргыз Республикасында кошумча нарк салыгы боюнча Кыргыз Республикасынын мамлекеттик бюджетинин кирешеси 2020-жылдагы 39 461 221,2 миң сомго каршы 85 367 428,4 миң сомду түзөт, бул 2020-жылга салыштырмалуу 2 эсеге көп.

6. Салыктык башкаруу механизмдин өркүндөтүү салык мамилелеринин системасын иштеп чыгуунун стратегиялык артыкчылыктарын, анын ичинде социалдык-экономикалык иш-аракеттин субъекттеринин максаттарын координациялоону жана алардын ыктыярдуу жана салык милдеттенмелерин ак ниеттүүлүк менен аткаруу;

Биримдик өлкөлөрүнүн учурдагы салык саясаттарын талдоо стратегиялык планда ЕАЭБге мүчө-мамлекеттердин салык саясатынын эң ылайыктуу модели болуп тең салмактуу салык саясатын жана социалдык

чөйрөнү мамлекеттик коргоо жана колдоо саясатын айкалыштыруу саналат, бул коронавирус кризисинин кесепеттерин жоюу шарттарында өзгөчө актуалдуу.

Кыргыз Республикасынын салык системасын андан ары өнүктүрүү ЕАЭБ алкагында салыктык шайкештөөнү улантуу, салыктык башкаруу механизмдин өркүндөтүү, ошондой эле Евразия экономикалык мейкиндигинде интеграциялык максаттарга ылайык шайкеш координацияланган салык саясатын түзүү менен олуттуу деңгээлде байланышта болот.

ПРАКТИКАЛЫК СУНУШТАР

Диссертациялык изилдөөнүн жыйынтыктары төмөнкүдөй практикалык сунуштарды берүүгө негиз берет:

1. салыктык шайкештөөнүн ана салык системасынын учурдагы аныктамаларын жалпылоонун негизинде бул түшүнүктөрдү системалык-процесстик ыкма позициясынан кароо сунушталат. Мында салыктык шайкештөөнүн жана салык системасынын автордук дефинициясы берилет, бул салык салуу жөнүндө илимий түшүнүктөргө кошумча салым кошот;

2. КРнын салык системасынын фискалдык-контролдук функцияларын ишке ашыруунун натыйжалуулугун баалоонун өркүндөтүлгөн методологиясы сунушталат, мында салыктык кирешелерди максималдуу көбөйтүү жана салыктык кирешелерди минималдаштыруу чөйрөлөрүндө негизги көрсөткүчтөрдү белгилөө фискалдык функциянын өзгөчөлүгү болуп саналат, контролдук функциянын өзгөчөлүгү болуп конкреттүү максаттуу багыттар боюнча негизги көрсөткүчтөрдү топтоо, ошондой эле фискалдык жана контролдук функциялардын натыйжалуулугунун төмөндөшүнүн же жогорулашынын фактысын белгилеген баалоонун интегралдык коэффициенти баса белгиленди;

3. кыйыр салыкка карата төмөнкүлөр сунушталат: 1) КНС боюнча салык салуу объектилерин белгилөөдө бир түрдүү терминологияны иштеп чыгуу; 2) акыркы орточо салмактанып алынган КНСтин ставкасынын бирдиктүү минималдуу деңгээлин белгилөө; 3) КРсында сатуудан алынуучу салыкты “табигый түрдө жокко чыгарууну» жүзөгө ашыруу; 4) ЕАЭБге бардык мүчө-мамлекеттерде акциздик товарлардын тизмесин кеңейтүү жана унификациялоо; 5) ЕАЭБге мүчө-мамлекеттерде акциз коюмдарынын бирдиктүү формаларын белгилөө; 6) акциздик чендердин минималдуу деңгээлин аныктоо; 7) ЕАЭБге мүчө-мамлекеттердин аймагына ташып келүүдө товарларды (жумуштарды, кызмат көрсөтүүлөрдү) КНСтен берүү үчүн салыктык жеңилдиктердин жана бошотуулардын макулдашылган тизмесин аныктоо;

4. тике салык салууга карата төмөнкүлөр сунушталат: 1) тике салык салуунун айрым түрлөрүн этап-этабы менен айкалыштыруу, биринчи кезекте-киреше салыгы (жеке адамдардын кирешелерине салык); 2) жеке адамдардын жылдык жыйынды кирешесине салык салуунун прогрессивдүү шкаласын киргизүү жана орточо салмактанып алынган кирешеге салыктын

минималдуу деңгээлин белгилөө; 3) киреше салыгы салынбай турган кирешелердин тизмеси боюнча позицияларды жакындатуу; 4) кош салык салууну болтурбоо жана кирешеге жана капиталга салык төлөөдөн качууну болтурбоо, киреше салыгын алуу жаатындагы укуктук мамилелер максатында ЕАЭБдин өзүнчө консолидацияланган эл аралык келишимин кабыл алуу (жеке адамдардын кирешелерине салык);

5. Кыргызстандын ЕАЭБге мүчөлүгүн эске алуу менен республикада салыктык тескөө механизмдин өркүндөтүүнүн негизги багыттары сунушталат, ошондой эле: салыктык башкарууну санариптик трансформациялоону тездетүү төмөнкүдөй чөйрөлөрдү камтышы керек: Big Data деп аталган маалымат базаларын түзүү жана реалдуу убакытта алардын аналитикасын ишке ашыруу; кызматтарга кирүүнүн бирдиктүү чекити катары “акылдуу” порталдарды түзүү; мобилдик технологияларды жана бир эле учурда бир нече биометрикалык параметрлерди тааныган бирдиктүү идентификациялоо системасын киргизүү; жасалма интеллект үчүн эң оптималдуу чечимдерди түзүү ж.б.;

6. ЕАЭБдин бирдиктүү мейкиндиги үчүн салык саясатынын калыптанган модели сунушталууда, ал экономикалык жана коронавирус кризисин жоюу мезгилинде ЕАЭБге мүчө-мамлекеттердин андан ары өнүгүүсүнүн негизи катары адамдык капиталды түзүүгө салыктык кирешелерди кайра багыттоо үчүн стратегиялык жактан кыйла ылайыктуу.

ДИССЕРТАЦИЯНЫН ТЕМАСЫ БОЮНЧА ЖАРЫЯЛАНГАН ИШТЕРДИН ТИЗМЕСИ

1. **Иманбекова, Ч.О.** Проблемы гармонизации косвенного налогообложения в Евразийском экономическом союзе [Текст] / Ч.О.Иманбекова // Вестник Кыргызстана, 2018. -№2. - С. 44-51. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=42213997>
2. **Иманбекова, Ч.О.** Налоговое администрирование в Кыргызской Республике [Текст] / Ч.О. Иманбекова // Известия Исык-Кульского форума бухгалтеров и аудиторов стран Центральной Азии, 2019. -№3 (26). - С. 29-32. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=42363497>
3. **Иманбекова, Ч.О.** Развитие налоговой системы Кыргызстана в условиях ЕАЭС [Текст] / Ч.О.Иманбекова // Актуальные научные исследования в современном мире, 2020. -№8-3 (64). - С. 114-116. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=43989754>
4. **Иманбекова, Ч.О.** Вопросы гармонизации налоговой системы Кыргызской Республики в условиях вхождения в Евразийский экономический союз [Текст] / Ч.О.Иманбекова // Восточно-Европейский научный журнал, 2020. -№4-3 (56). - С. 53-58. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=43130754>
5. **Иманбекова, Ч.О.** Актуальные вопросы правоприменительной практики в Кыргызской Республике [Текст] / А.А. Шербекова, Ч.О.Иманбекова //

- Вопросы устойчивого развития общества, 2021. -№10. - С. 145-149.
<https://www.elibrary.ru/item.asp?id=47179315>
6. **Иманбекова, Ч.О.** Усиление регулирующего воздействия налогового механизма на экономическое развитие страны [Текст] / А.А.Шербеева, Ч.О.Иманбекова // Вопросы устойчивого развития общества, 2021. -№10. - С. 139-144. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=47179314>
  7. **Иманбекова, Ч.О.** Особенности налогообложения в странах ЕАЭС [Текст] / Ч.О.Иманбекова // Известия Исык-Кульского форума бухгалтеров и аудиторов стран Центральной Азии, 2021. -№2 (33). - С. 171-174. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=47283296>
  8. **Иманбекова, Ч.О.** Направления налоговой реформы в Кыргызской Республике в условиях ЕАЭС [Текст] / Ч.О.Иманбекова // Евразийское Научное Объединение, 2021. -№7-2 (77). - С. 90-92. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=46461277>
  9. **Иманбекова, Ч.О.** ЕАЭС: история создания и гармонизация стран-участниц [Текст] / А.А.Шербеева, Ч.О.Иманбекова // Вестник Кыргызского государственного университета строительства, транспорта и архитектуры им.Н.Исанова, 2021. -№3 (73). - С. 467-471. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=47689474>
  10. **Иманбекова, Ч.О.** Проблемы реализации налоговой политики [Текст] / Ч.О.Иманбекова // Актуальные вопросы современной экономики, 2021. - №10. - С. 522-526. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=47174254>
  11. **Иманбекова, Ч.О.** Анализ состояния налогов в Кыргызской Республике в условиях ЕАЭС [Текст] / Ч.О.Иманбекова // Актуальные вопросы современной экономики, 2021. -№10. - С. 194-198. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=47174210>
  12. **Иманбекова, Ч.О.** Пути дальнейшего развития налогообложения в Кыргызской Республике в условиях ЕАЭС [Текст] / Ч.О.Иманбекова // Вестник КЭУ им. М.Рыскулбекова, 2021. -№4(53). - С. 122-123.
  13. **Иманбекова, Ч.О.** Проблемы налогового администрирования по налогу на прибыль [Текст] / Ч.О.Иманбекова // Вестник КЭУ им. М.Рыскулбекова, 2021. -№4(53). - С. 124-126.

Иманбекова Чынара Орунбековнанын 08.00.10 – финансы, акча жүгүртүү жана насыя адистиги боюнча экономика илимдеринин кандидаты илимий даражасын изденип алуу үчүн «Кыргыз Республикасынын ЕАЭБ иш шарттарында салык системасын өнүктүрүү жана шайкеш келтирүү» аттуу темада жазылган диссертациясынын РЕЗЮМЕСИ

Негизги сөздөр: салыктар, Евразия экономикалык бирлиги, салык системасын шайкештөө, салык саясаты, тике жана кыйыр салыктар, салык ставкалары, салык жүгү.

Изилдөө объекти болуп, ЕАЭБдин иштеп жаткан шарттарда Кыргыз Республикасынын салык системасын өнүктүрүүдө жана шайкеш келтирүүдө түзүлгөн коомдук мамилелер саналат.

Изилдөөнүн предмети болуп ЕАЭБдин иштеп жаткан шарттарда КР салык системасын өнүктүрүүнүн жана шайкеш келтирүүнүн теориялык, методологиялык, уюштуруу-уюктук жана практикалык аспектиери саналат.

Изилдөөнүн максаты – системалуу теориялык жана практикалык талдоонун негизинде ЕАЭБ иштеп жаткан шарттарда КРсынын салык системасын андан ары өнүктүрүү жана шайкештөө боюнча концептуалдык негиздерди жана практикалык сунуштарды иштеп чыгуу.

Изилдөө методдору: теориялык жана тарыхый талдоо, салыштырма баа берүү, системалаштыруу жана илимий жалпылоо, анализди жана синтезди колдонуу, илимий абстракциялоо, статистикалык агрегаттарды топтоо жана салыштыруу, экономикалык көрсөткүчтөрдүн динамикасын баалоо, логикалык, болжолдоо, корреляциялык жана регрессиялык анализ.

Алынган натыйжалар жана алардын жаңылыгы: салыктык шайкештөө түшүнүгү жана аны жүзөгө ашыруу принциптери, салык системасынын түшүнүгү жана маңызы негизделген; ата мекендик илимде биринчи жолу КРсынын салык системасынын түзүмүнө, абалына жана өнүгүүсүнө комплекстүү талдоо жүргүзүлдү; биринчи жолу Кыргызстандын салык системасынын натыйжалуулугун интегралдык баалоонун өркүндөтүлгөн методикасы сунушталды; ЕАЭБде кыйыр жана тике салык салууну шайкеш келтирүү багыттарын өнүктүрүү векторлору негизделген; салыктык башкаруу механизмдин андан ары өркүндөтүү багыттары иштелди; ЕАЭБдин бирдиктүү мейкиндиги үчүн салык саясатынын модели түзүлдү.

Пайдалануу даражасы: Иликтөөнүн жыйынтыгы Н.Исанов атындагы КМКТАУ абсорбцияланды. Салык системасын жөнгө салууга жана модернизациялоого багытталган практикалык сунуштар КРсынын ФМ караштуу мамлекеттик салык кызматынын ишинде чагылдырылган.

Колдонуу чөйрөсү: Изилдөөнүн жыйынтыгы КРсынын салык маселелери менен алектенген министрликтердин, ведомстволордун ишинде колдонулушу мүмкүн. Диссертациянын негизги жоболору КРСынын ЖОЖдорунда окутуучулар, аспиранттар жана студенттер тарабынан да колдонулушу мүмкүн.

РЕЗЮМЕ

диссертации Иманбековой Чынары Орунбековны на тему: «Развитие и гармонизация налоговой системы КР в условиях функционирования ЕАЭС» на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности 08.00.10 – финансы, денежное обращение и кредит

Ключевые слова: налоги, евразийский экономический союз, гармонизация налоговой системы, налоговая политика, прямые и косвенные налоги, налоговые ставки, налоговая нагрузка.

Объектом исследования выступают экономические отношения, формирующиеся при развитии и гармонизации налоговой системы КР в условиях функционирования ЕАЭС.

Предметом исследования являются теоретические, методологические, организационно-правовые и практические аспекты развития и гармонизации налоговой системы КР в условиях функционирования ЕАЭС.

Цель исследования – разработать на основе системного теоретического и практического анализа концептуальные основы и практические рекомендации по дальнейшему развитию и гармонизации налоговой системы КР в условиях функционирования ЕАЭС.

Методы исследования: теоретический и исторический анализ, сравнительная оценка, систематизация и научное обобщение, с использованием анализа и синтеза, научной абстракции, группировки и сравнения статистических совокупностей, оценки динамики экономических показателей, логический, прогнозирование, корреляционно-регрессионный анализ.

Полученные результаты и их новизна: обосновано понятие налоговой гармонизации и принципах её осуществления, понятии и сущности налоговой системы; впервые проведён комплексный анализ структуры, состояния и развития налоговой системы КР в условиях функционирования ЕАЭС с определением степени влияния продолжающейся пандемии COVID-19; впервые предложена усовершенствованная методика интегральной оценки эффективности налоговой системы КР; проведен корреляционно-регрессионный анализ налоговой системы КР в условиях функционирования ЕАЭС; обоснованы векторы развития направлений гармонизации косвенного и прямого налогообложения в ЕАЭС; разработаны направления дальнейшего совершенствования механизма налогового администрирования, сформирована модель налоговой политики для единого пространства ЕАЭС.

Степень использования: Результаты исследования апробированы в КГУСТА им. Н.Исанова. Практические рекомендации, направленные на регулирование и модернизацию налоговой системы, нашли отражение в деятельности ГНС при МФ КР.

Область применения: Результаты исследования могут использоваться в работе министерств, ведомств, занимающихся вопросами налогообложения в КР. Основные положения диссертации также могут быть использованы в вузах КР преподавателями, аспирантами и студентами.

SUMMARY

dissertation of Imanbekova Chynara Orunbekovna on the topic: "Development and harmonization of the tax system of the Kyrgyz Republic in the context of the functioning of the EAEU" for the degree of candidate of economic sciences in the specialty 08.00.10 - finance, money circulation and credit

Key words: taxes, Eurasian Economic Union, harmonization of the tax system, tax policy, direct and indirect taxes, tax rates, tax burden.

The object of the study is social relations that are formed during the development and harmonization of the tax system of the Kyrgyz Republic in the conditions of the functioning of the Eurasian Economic Union.

The subject of the research is the theoretical, methodological, organizational, legal and practical aspects of the development and harmonization of the tax system of the Kyrgyz Republic in the context of the use of the EAEU.

Purpose of the study is to develop, on the basis of a systematic theoretical and practical analysis, conceptual foundations and practical recommendations for the development and harmonization of the tax system of the Kyrgyz Republic in the conditions of the functioning of the Eurasian Economic Union.

Research methods: theoretical and historical analysis, comparative evaluation, systematization and scientific generalization, using analysis and synthesis, scientific abstraction, grouping and comparison of statistical aggregates, assessment of the dynamics of economic indicators, logical, forecasting, correlation and regression analysis.

The results obtained and their novelty: substantiated the decision of tax harmonization and control of its implementation, concepts and essence of the tax system; an analysis of the legal framework for the convergence of the tax laws of the member states of the Eurasian Economic Union was carried out; for the first time in domestic science, a comprehensive analysis of the structure, state and development of the tax system of the Kyrgyz Republic was carried out; for the first time, an improved methodology for assessing the effectiveness of the tax system in Kyrgyzstan was proposed; justified the interests of development of harmonization of conditional and direct consideration in the EAEU; measures applied with the use of the tax administration mechanism were applied; a model of tax policy for the single space of the EAEU has been formed.

Degree of use: The results of the research were absorbed at the Department of Accounting and Audit, KSUSTA named after N.Isanov. Practical recommendations aimed at regulating and modernizing the tax system, reflected in the activities of the State Tax Service under the Ministry of Finance of the Kyrgyz Republic.

Scope: The main provisions of the dissertation can also be used in universities of the Kyrgyz Republic by teachers, graduate students and students.